

14/1

PRESSEN OCH STATEN

Nedanstående artikel är den första i en serie som behandlar det aktuella problemet om den moderna pressens utveckling och om pressens och publicistens frihet.

FRAGAN OM PRESSENS och den enskilde tidningsmannens ställning har under de senaste åren diskuterats med särskilt intresse. I engelska och amerikanska arbeten har man ansett sig kunna fastställa vissa generella utvecklingstendenser: antalet tidningar har minskats, i stor utsträckning dirigeras grupper av tidningar av enskilda ägare, tidningarnas politiska aktivitet och deras politiska betydelse har begränsats. I England har, efter en livlig och be-

lysande underhusdebatt, en allmän utredning om pressförhållanden begärts. De påståenden om den privatägda pressens brister och farlighet som härvid framkom har upprepats i Sveriges socialdemokratiska och kommunistiska tidningar. Även i andra demokratier, såsom Norge, Danmark och Schweiz, har ur delvis andra synpunkter pressförhållanden debatterats och kritiserats.

Orsaken till detta är i viss mån, särskilt i de sist berörda länderna,

de speciella företeelserna under krigsåren. I länder som förblev fria — bland dem Sverige och Schweiz — infördes begränsningar av pressfriheten, som tidigare under lång tid icke förekommit och till och med ansetts otänkbara. I av Tyskland ockuperade stater blev problemet aktuellt genom att tidningarna strängt censurerades eller ställdes i ockupationsmaktens tjänst, och även därigenom att den "illegala", nationella pressens insatser blev av stort värde för motståndsviljans upprätthållande. Men problemet om pressens ställning får i vår tid sin pregnans och sin räckvidd framför allt därför att det utgör en del av det större problemet om demokrati och diktatur. Den nyss berörda underhusdebatten i England kan exempelvis inte förstås annat än mot bakgrunden av sådana tankegångar som genom diktaturerna blivit naturliga: på båda sidorna säger man sig kämpa för friheten och mot alla diktaturtendenser, och det är under intrycket av kommunism, fascism och nationalsocialism som argumenten formas och motsättningarna skärps till hård kamp. En karaktäristik av de olika pressregimerna måste därför föregå en analys av den aktuella debatten.

Ännu på 1700-talet var den statskontrollerade pressen regel: dels krävdes statligt tillstånd för att utge tidningar, dels underkastades dessa censur. Det första undantaget var England, där censuren upphävdes redan omkring 1700; principiellt obegränsad pressfrihet med konstitutionella garantier stadgades först i de amerikanska och franska författningarna i slutet av 1700-talet. Med pressfrihet menades vid denna tid, och menas i regel ännu, uteslutande frihet gentemot staten, dvs. legal rätt att utge tidningar utan tillstånd, censur eller möjlighet till indragning från statens sida; härtill kom att straff för uttalanden och uppgifter i pressen begränsades till ett fåtal fall (uppmaning till uppror, sedlighets-sårande meddelanden, ärekränkning o. dyl.). Denna pressfrihet slog igenom i de flesta kulturländer under 1800-talet. En tredje form av pressregim uppkom med den statsdirigerade pressen. Den praktiserades mer eller mindre fullständigt redan under förra århundradet i vissa stater, så i Frankrike av de båda Napoleonerna och i Österrike under den reaktionära perioden efter 1849, men blev verkligt systematiskt genomförd först i 1900-talets diktaturer, kommunismens Ryssland, fascismens Italien och nazismens Tyskland. Denna regim skiljer sig från den under äldre tider rådande censurordningen därigenom att pressen icke blott övervakas utan även dirigeras; journalisterna blir ett slags statstjänstemän med skyldighet att lovsjunga regeringens handlande och att i detalj följa dess befallningar; vare sig censuren bevaras eller ej, blir den under en sådan regim av ringa betydelse. Jämte dessa huvudsystem för reglering av statens förhållande till pressen finns en del mellanformer, så t. ex. i Polen både före och efter det senaste världskriget och i Tjeckoslovakien sedan 1945. Det sistnämnda landets system är av särskilt intresse: endast partier och vissa andra organisationer får utge tidningar efter regeringens under bestämda villkor givna tillåtelse, enskilda personer eller bolag har icke rätt att bedriva tidningsrörelse.

De två huvudsakliga pressregimerna i nutiden är emellertid den frihet gentemot staten som kännetecknar demokratin och den absoluta bundenhet i förhållande till staten som karaktäriserar diktaturen. Vilka idéer uppstår dessa båda system?

62
66

Principen om en gentemot staten fri press har för oss blivit så naturlig att dess förutsättningar sällan redovisas och diskuteras. Här såsom eljest tenderar historien att bli segrarnas historia: de åskådningar som övergivits eller undertryckts betraktas som självfallet orimliga. Men de författare som länge förde en segerrik kamp mot det fria ordet, liksom mot friheten över huvud, saknade icke förställda motiv för sin ståndpunkt. Skulle vem som helst ha rätt att sprida vilka uppgifter och åsikter som helst, även de mest grundlösa, intressebestämda, omoraliska och samhällsupplösande? Måste icke den stora massan av folket, som icke kunde skilja mellan sant och falskt, förnuftigt och absurd, skyddas genom staten? Är det rimligt att ingripa mot små penningbedrägerier, men icke mot det långt farligare bedrägeri som utkolporteringen av lögn och förvillelser innebär? Längre var skäl som dessa av betydelse även för de mera frisinade. Då Milton skrev sin berömda broschyr om pressfriheten utgick han från att så uppenbart falska läror som katolicismen måste falla utanför toleransens ram. Och inom politiken hävdade statsmännen, även i det fria England, att fördragsamheten icke fick omfatta påståenden och tankar som allför mycket avvek från de av staten och folket trodda eller godtagna.

Den liberala tankeriktning som främst förde tryckfriheten till seger byggde på två grundpelare: förnuftet och konkurrensen. Om alla uppfattningar får tävla, skrev Benjamin Constant, kommer den bästa att hemföra segern, likaväl som framgången inom den materiella produktionen tillfaller den som billigast kan tillfredsställa de mänskliga behov det gäller. "Då olika uppfattningar motiveras med samma omsorg och samma skicklighet", förklarade James Mill, "kan med moralisk säkerhet påstås att, även om några få missta sig, det stora flertalet bedömer saken rätt, och att alltså de starkaste skälen framkalla det starkaste intrycket." John Stuart Mills ryktbara motivering för friheten bygger endast ut dessa tankar. Om åsikter undertrycks, kan detta hända även riktiga åsikter. Även om den traditionella åsikten är den riktiga, vinner den blott i vitalitet genom kampen mot villfarelser. Debatten innebär, då den är fri, att nya åsikter, i den mån de är riktiga, vinner terräng på de gamla åsikternas bekostnad.

Uppfattningar som dessa har torlorat sin förmåga att övertyga. Vi vet att även de mest orimliga sakliga påståenden kan vinna tilltro trots konkurrensen med rimliga eller riktiga påståenden. Och vi vet framför allt att man i fråga om åsikter blott inom en snäv gräns kan tala om sant eller falskt, ty i åsikter ingår värderingar, och här kan man icke tala om sanning eller falskhet. Den moderna motiveringen för frihet är därför mer komplicerad. Den anknyter såtillvida till äldre debatt som den erkänner att den fria debatten tjänar till att upplysa och klargöra och därför — även om den icke säkert leder till ur världens eller samhällets synpunkt värdefulla resultat — åtminstone till en viss grad främjar sådana resultat. Den antar vidare att själva friheten för de flesta människor är och med stigande kultur för allt flera blir ett värde. Den betonar — och denna negativa motivering är kanske i praktiken den viktigaste — att varje inskränkning av friheten är godtycklig och att den lätt följs av andra inskränkningar. I en demokrati kan det te sig naturligt att den majoritet som håller på folkstyret förbjuder agitation för en annan styrelseform. Men varför skulle icke andra värderingar få samma helgade ställning? Genom att undertrycka något är man på glid att undertrycka allt — utom majoritetens eller riktigare majoritetsledningens åsikter.

Motiveringen för en statsdirigerad press är vida enklare. I den härskande regimen har, sägs det, folkets innersta vilja kommit till uttryck. Att tillåta opposition mot denna vilja är att framkalla splittring och att därmed hindra folkviljans förverkligande. Härvid förutsätts naturligtvis att de härskande företräder folket, att de auktoritativt tolkar dess vilja. Med satsen som dessa kunde Hitler och Mussolini försvara pressfrihetens totala undertryckande som en handling i den sanna frihetens intresse. Och i grunden samma resonemang gäller i den ryska diktaturen, även om man här länge talat om proletariatet i stället för om folket. Vi har ingen pressfrihet för mensjeviker och socialrevolutionärer, yttrade Stalin i ett tal år 1927, ty de representerar "den besegrade och undertryckta bourgeoisins intressen. Vi har aldrig lovat pressfrihet åt alla klasser". Men med tiden har proletariatet kunnat identifieras med folket, och synpunkterna blir helt desamma som i de nationella diktaturerna. Det finns i dessa diktaturstater, för att tala med en nazistisk teoretiker, åsikter som gäller, åsikter som tolereras och åsikter som utrotas, men de tolererade åsikterna är få.

Vid sidan av dessa ideologiska ståndpunkter har emellertid diktaturernas talesmän angräpat den demokratiska pressfriheten med mera konkreta argument. Man talar om att tidningarna koncentreras hos ett fåtal, särskilt hos enskilda personer, att de användes till propaganda mot majoritetens vilja, att de är förespråkare för privata intressen. Mussolini förklarade de fascistiska journalisterna vara fria, eftersom de blott behövde lyda statsledningen, medan tidningsmännen i andra länder "är tvungna att lyda plutokratiska grupper, partier och personer". På samma sätt har de kommunistiska ledarna fördömt den gentemot staten fria pressen såsom ett redskap för kapitalisterna i deras kamp mot proletariatet. Dyliga synpunkter återfinns, om också i vagare och mindre dogmatisk form, i den socialdemokratiska kritiken av pressen i demokratin. De förtjänar därför att undersökas.

Herbert Tingsten

2
36
74
68
62
66
296

68

74